

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Hümaniter Bilimler — Humanities

Vol. 3 - 1975

ÇATALCA'DAKİ FERHAD PAŞA CAMİİ

Aptullah Kuran^a

Çatalca'da bulunan Ferhad Paşa Camii tek kubbeli, son cemaat yeri çift revaklı bir camidir (Çizim 1). İlçenin batısında, dik bir yamaç üzerinde bulunan cami, doğusunda ki caddeye göre yüksekte kalmış ve bu yüzden şadırvan avlusunun üç yönde dayanma duvarlarıyla kuşatılması gerekmiştir (Resim 1). Camiin caddeye açılan doğu kapısından avluya giriş ise düz ayaktır. Kuzey kapısı caminin kible eksenini üzerindedir. Öte yandan, şadırvanın eksen üzerine konulmayıp son cemaat yerinin önünde batıya kaydırıldığını görürüz. Şadırvanın ahşap direklere binen sekiz yüzeyli kiremit örtülü çatısı son yıllarda yenilenmiş ise de taştan yapılmış sekizgen havuzu eskidir (Resim 2).

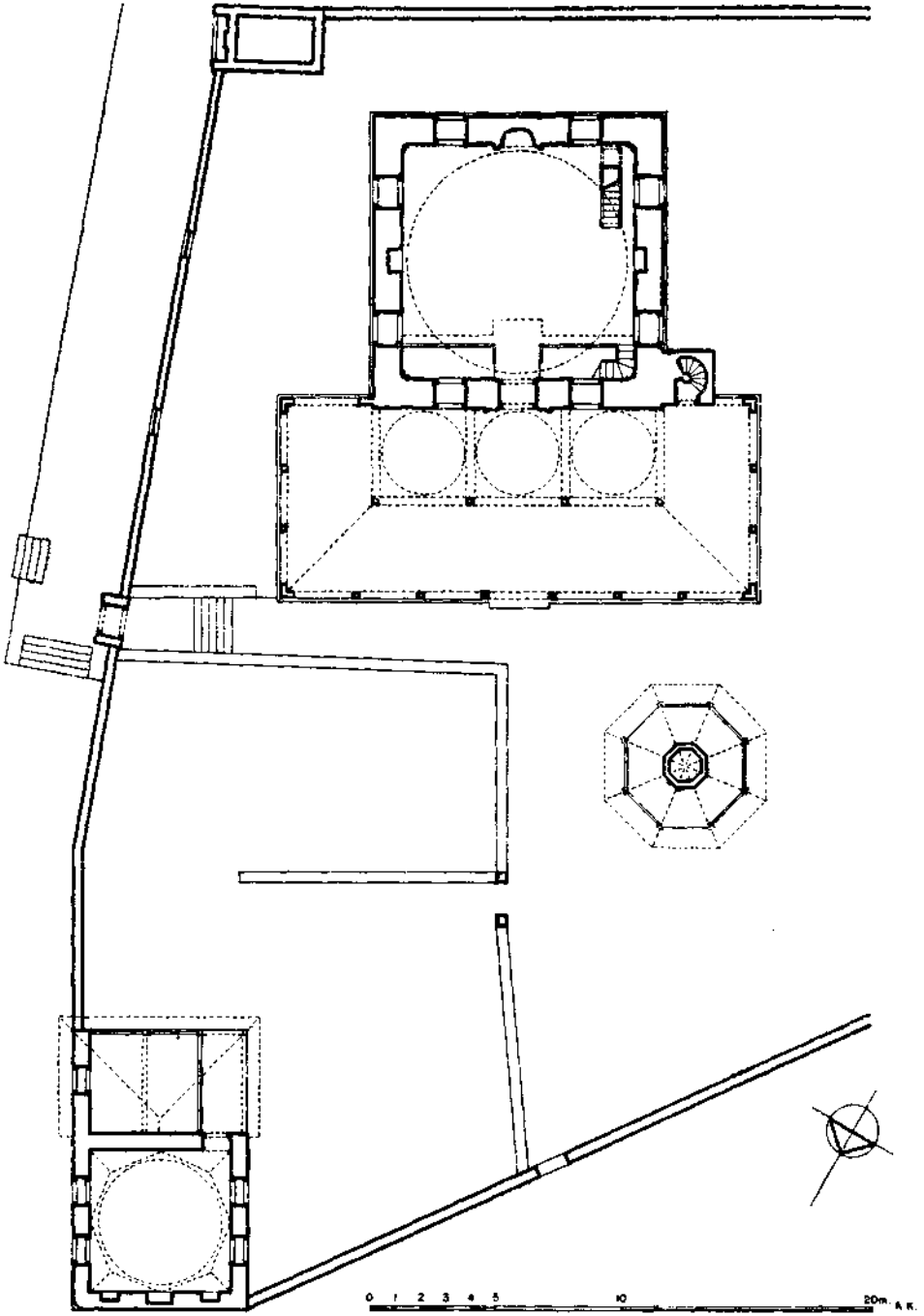
Ferhad Paşa Camii avlusunun kuzeydoğu köşesinde kuşatma duvarının üstüne oturulmuş küçük ve kubbeli bir yapı yer alır. Bu yapı Ramazan Ağa sıbyân mektebidir. Avlunun güneydoğu köşesinde ise hazinesi cami hazinesinin içine taşan güzel bir çeşme vardır. Çeşmenin cephesi caddeye bakar.

CAMİ

Ferhad Paşa Camiinin ana mekânı 9.20 metre çapında bir kubbe ile örtülüdür. Dışta sekiz yüzlü alçak kasnakla kuşaklanmış olan kubbe, içeride beden duvarlarına pandantiflerle geçer. Beden duvarları 1.20 metre kalınlığındadır. Dört yönde açılmış iklişer pencere simetrik bir düzen gösterir. Simetri, pencere aralarına kuzeyde kapı güneyde mihrab ile yanlarda dolaplar konulmak ve eksenler vurgulanmak suretiyle daha belirgin bir görünüm kazanmıştır.

Camiin son cemaat yeri çift revaklıdır. İç revak dört sütuna binen eş büyüklükte (3.40 m. çapında) üç kubbeye örtülmüş, kubbeleri taşıyan sütunlar beyaz mermerden yapılmıştır. Bunların başlıkları stalaktitlidir (Resim 3). Kubbeli son cemaat yerini üç taraftan saran ahşap çatılı dış revak ise cephede yedi, yanlarda üçer kemerlidir. Cephenin ortasındaki kemer iki mermer sütuna oturur. Bu sütunların başlıkları baklavalıdır. Geri kalan kemerler ise taştan kare kesitli ayaklara bindirilmiş, ayaklar uçlarda köşeli yapılmıştır. Kemer boşlukları bugün camekânla kapatılmış durumdadır (Resim 4).

^a Mimari Tarihi Profesörü, Boğaziçi Üniversitesi.

Çizim 1 : Durum planı.

Camiin batısında yükselen minarenin üstü dış revakın, papuç üstü camiın saçak seviyesiyle aynı çizgide bulunur. Gövde ve petek kısmı oniki köşeli şerefe altı stalaktitli, korkulukları düz, külâhı sivridir. Külâhın altında firuze renkli çiniden bir sıra süs vardır (Resim 5).

Ferhad Paşa Camii tamamile kesme küfeki taşından inşa edilmiş ve örtüsü kurşun kaplanmış bir yapıdır. Enli bir bordürle çevrili olan kible kapısının basık kemeri bir aşırı kırmızı ve yeşil renkli taşlarla zıvanalı yapılmıştır. Alt sıradaki şağır kemerli pencerelerin, kemer aynaları ile söveleri taştandır. Sivri kemerli üst pencerelere fil gözü kayıtlı alçı şebekeler geçirilmiştir (Resim 5).

Camiin stalaktitli ve yüksekçe olan mihrab nişi profilili bir bordürle çevrelenmiş, bordürün dışında ince kalem işi nakışlarla tepesi kavisli bir süs çerçevesi işlenmiştir (Resim 6). Ahşap minber (Resim 7) ile dört direğin taşıdığı ahşap korkuluklu mahfilin (Resim 8) onsekizinci yüzyılda yenilendiği bellidir.

Ferhad Paşa Camii zamanımıza oldukça iyi durumda ulaşmış bir yapıdır. 1968-1970 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğünce 196,702.20 lira harcanarak iyi biçimde onarılmıştır.¹ Bu onarımda camiın içindeki onsekizinci yüzyıl karakterli taşıyan solmuş kalem işi nakışlara (Resim 9) dokunulmayarak bunların orijinal haliyle korunmaları çok yerinde bir tutum olmuştur. Son cemaat yeri kubbelerinin içinde süsleme bulunmadığı anlaşılıyor. Bunlar bugün beyaz boya ile boyanmış durumdadır.

SİBYÂN MEKTEBİ

Cami avlusunun köşesinde bulunan mekteb tek kubbeli bir derslane ile önündeki revaktan oluşur (Resim 10). Kiremit kaplı ahşap çatısı üç ahşap direğe oturan revakın caddeye bakan batı cephesi taş duvarla kapatılmış ve duvarın ortasına bir pencere açılmıştır. Derslane ise kubbelidir. 5.50 metre çapındaki kubbe sekiz köşeli alçak bir tambura oturtulmuş ve sekizgenden kareye geçiş kırık pandantiflerle yapılmıştır. Doğuda ve batıda altlı üstlü ikişer pencere bulunur. Kuzey duvarının orta yerinde bir niş vardır ki bunun aslında ocak yeri olduğu ve son onarımda baca deliği kapatılarak bugünkü halini aldığı bellidir. Dershanenin basık kemerli kapısı güneydedir.

Mektebin beden duvarları kesme taş, üst örtüsü kurşun kaplıdır. Revakın batı duvarındaki pencere de dahil olmak üzere, alt pencereler şağır kemerli, üst pencereler alçı şebekeli yapılmıştır. Dershanenin içinde süsleme yoktur.

Ramazan Ağa Mektebi adıyla tanınan ve camiyle birlikte yapıldığını sandığımız mekteb 1968 yılında onarılmıştır.² Bugün Çatalca Müftülüğü olarak kullanılan mektebin revakı kısmen camekânla kapatılarak oda haline sokulmuştur. Müftülüğün başka bir binaya geçerek revakın Vakıflar Genel Müdürlüğünce orijinal biçimine kavuşturulmasını sağlamak yerinde bir hareket olur sanırız.

¹ Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar (İstanbul, 1973) s. 28.

² A.y.

TARİHLENDİRME

Çatalca'daki Ferhad Paşa Camiinin Mimar Sinan tarafından yapıldığı bilinmekte ise de hangi Ferhad Paşa tarafından ve hangi tarihte yaptırıldığı henüz açıklığa kavuşmamış konulardır. Fazıl Ayanoğlu, "Ferhad Paşa ve Gizli Kalan Vakıflar" adlı makalesinde³, "Camiin kitabesi olmadığı gibi başka yerde de inşa tarihi bulunamamıştır"⁴, dedikten sonra, "Tezkiretül Bünyan'da Merhum Ferhat Paşa Ruhu için denildiğine göre camiin Ferhat Paşanın ölümünden sonra yapılmış olması muhtemeldir"⁵, diye yazıyor. Ayanoğlu'nun makalesine konu olan Ferhad Paşa vezir-i âzam Ferhad Paşa'dır. Bu Ferhad Paşa 1580 yılları başında Yeniçeri Ağası iken 1582'de Rumeli Beylerbeyliğine ve üç ay sonra da vezirlik rütbesi verilerek İran seferine çıkacak ordunun komutanlığına (serdâr-ı ekrem) atanmıştır. 1589 yılına kadar doğuda kalan Ferhad Paşa 1591 yılında sadârete getirilmiş, sekiz ay bu makamda kaldıktan sonra azledilmiş, fakat 1595 yılında ikinci defa vezir-i âzam olmuştu. İkinci sadâreti altı ay sürmüştür. Görevden alınmış, kısa bir süre sonra Yedikule'de boğdurulmuş ve Eyüp'deki türbesine gömülmüştür.

Çatalca'da bulunan Ferhad Paşa caminin vezir-i âzam Ferhad Paşa tarafından yaptırıldığı görüşüne katılacak olursak camiin 1595 yılından sonra inşa edilmiş olması gerekir. Oysa, Mimar Sinan'a ait yapıların listesini veren **Tezkiret ül-Ebniye**'de, Ayanoğlu'nun da belirttiği gibi, "Çatalca'da merhum Ferhad Paşa için bir cami bina olundu"⁶ denilmekle camiin Ferhad Paşa öldükten sonra fakat Sinan'ın sağlığında yapıldığı hususu kesinlik kazanmaktadır. Mimar Sinan'ın 1588 (H. 996) yılında öldüğü bilindiğine göre söz konusu Ferhad Paşa'nın vezir-i âzam Ferhad Paşa olmadığı veya olamayacağı da bu suretle açıklığa kavuşmaktadır.

Tezkiret ül-Ebniye'de Ferhad Paşa'dan "merhum" diye söz edildiğini ve bunun bir ipucu verdiğini saptadıktan sonra ikinci bir ipucunu **Tuhfet ül-Mî'marin**'de bulduğumuzu belirtelim. Cami bu eserde, "camiî şerifi Ferhad Paşa Vezir der Çatalca"⁷, cümlesiyle tanımlanmaktadır. Böylece söz konusu Ferhad Paşa'nın vezir olduğunu öğreniyoruz. Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim zamanlarında vezirlik yapmış bir Ferhad Paşa vardır ki o da Damad Ferhad Paşa'dır. Bir Macar mühtedisi olan Ferhad Paşa yeniçeri ocağını disiplin altına almak yolundaki çabalarıyla Kanunî'nin gözüne girmiş, padişahın teveccühünü kazanmıştı. Kanunî Şehzade Mehmed'in kızı Hüma Sultan'ı Ferhad Paşa ile evlendirdi ve vezirlerinin sayısını bir arttırarak 1588 yılında onu 5. vezirliğe getirdi⁸. Rüstem Paşa 1561 yılında ölünce 2. vezir Semiz Ali Paşa vezir-i âzam, 3. vezir Sokollu Mehmed Paşa 2. vezir, 4. vezir Pertev Paşa 3. vezir, 5. vezir Ferhad Paşa 4. vezir oldular. Semiz Ali Paşa'nın 1565 yılında ölmesi ve Sokollu Mehmed Paşa'nın sadâret makamına atanması üzerine de Pertev Paşa ikinci, Ferhad Paşa üçüncü vezirliğe yükseldi. Güzel hat ile yazı yazmasıyla ün salan Damad Ferhad Paşa 1575 yılında (Hicri 24 Şevval 982) ölmüştür⁹.

3 **Vakıflar Dergisi VII** (İstanbul, 1968) s. 145-148.

4 **A.g.e.**, s. 147

5 **A.y.**

6 Bab-ı evvel, no. 76. Rifkî Melûl Meriç, **Mimar Sinan/Hayati, Eseri** (Ankara, 1965), s. 84.

7 Meriç, **a.g.e.**, s. 27.

8 J. von Hammer, **Histoire de L'Empire Ottoman** (Paris, 1836) C. VI, s. 119-120.

9 **A.g.e.**, C. VII, s. 20.

Damad Ferhad Paşa'nın Mimar Sinan'dan onüç yıl önce öldüğünü, vezir olduğunu ve Kanuni'nin torunu ile evli bulunduğunu göz önüne alarak Çatalca'daki camii Ferhad Paşa'nın ölümünden sonra vasiyeti üzerine yaptırıldığı sonucunu çıkarıyoruz¹⁰.

Aslında, camii'nin yapılış tarihi ve camii yaptıran Ferhad Paşa'nın kimliği hakkında yanıtıcı bir hükme varılmış olmasının sebebi camii'nin iç kapısı üzerinde bulunan kitabe taşıdır. İki satırlık kitabede: "Sahibü'l-hayrât ve'l hasenât merhum Ferhad Paşa'nın ruhiyçün fâtiha- sene 1006" yazılıdır (Resim 11). Kitabede verilen tarihin H. 1006 (M. 1597/8) oluşu, vezir-i âzam Ferhad Paşa ile cami arasında bir bağlantı kurulmasına ve camii'nin yapımına H. 1004 yılının Sefer ayında (M. 1595) idam edilen vezir-i âzam Ferhad Paşa'nın ruhu için ölümünden hemen sonra başlanarak inşaatın iki yıl içinde tamamlandığı görüşüne yol açmıştır. Ne var ki, dikkatle incelendiğinde camii'nin kible kapısı üzerindeki kitabe ile çeşmenin kemeri içinde bulunan kitabenin gerek boyutları gerekse metni bakımından birbirinin eşi olduğu (Resim 12), çeşme kitabesinin sonradan ayna taşı oyulmak suretiyle kaba bir biçimde çeşme üzerine konulduğu görülür. Camii'nin kapı kitabe taşı ise tahtadan bir çerçeve içinde kapının bordür çıkması üstüne oturtulmuş ve çerçeve dört dövme kara çivi ile duvara tutturulmuştur. Bu yüzden, söz konusu kitabeleri camii'nin ve çeşmenin inşa tarihlerine ışık tutan güvenilir belgeler olarak benimsememize imkân yoktur. Kaldı ki, Osmanlı geleneğine göre, ölen bir insanın adına yaptırılan binalara kitabe konulmadığını da biliyoruz.

Bu durumda çeşmenin üzerindeki kitabenin H. 1006 yılında yaptırılarak yerine konulduğunu, ikinci kitabenin ise daha geç bir tarihte çeşme kitabesinden kopya edilmek suretiyle yaptırılarak camii'nin kible kapısı üzerine yerleştirildiğini ileri sürmek yersiz olmayacak, mantığa aykırı düşmeyecektir.

صاحب الخيرات والحسنات مرحوم
 و فرهاد باشا باک روحیچون فاتحه
 سنه ۱۰۰۶

¹⁰ Damad Ferhad Paşa'nın "ruhu için" inşa edilen Çatalca'daki camiden başka kendisinin sağlığında gene Mimar Sinan'a yaptırdığı bir camii vardır. Yeri *Tuhfet ül-Mî'marîn*'de Kastamonu (Eserin birinci bölümünde önce: "Camii şerifi Ferhad Paşa der Çatalca", onun altındaki satırda da: "Camii şerifi mezbur der Kastamonu" deniyor. Meriç, a.g.e., s. 27), *Tezkiret ül-Ebniye*'de ise herhalde bir yanlışlık sonucu Bolu (Bolu'da merhum Ferhad Paşa Camii", a.y., s. 80) olarak gösterilen camii Kastamonu'dadır. Beden duvarları kesme ve moloz taştan örülmüş, ahşap çatısı kurşunla kaplı, son cemaat yeri yıkılmış olan sakıflı camii'nin mihrabı ve minberi mermerdendir. Kapı kitabesine göre cami 1558/9 (H. 966) yılında Ferhad Paşa tarafından yaptırılmıştır.

THE MOSQUE OF FERHAD PAŞA IN ÇATALCA

ABSTRACT

The mosque of Ferhad Paşa in Çatalca, a township of Istanbul province in Thrace, is a single-domed mosque with a double porch. It stands in the middle of a courtyard which shoulders a steep hill on the west and is retained by walls on the other three sides. Its octagonal ablution fountain is located in front of the mosque to the west of the main axis. A small primary school and a public fountain placed respectively on the north east and south east corners of the precinct complete the composition of this modest complex of buildings.

What interested me in this provincial mosque of Sinan's was that its proposed construction date did not fit historical facts. The author of *Tezkiret ül-Ebniye* (Book of Buildings), in which Sinan's works are listed, writes that, "a mosque was built in Çatalca for the soul of the deceased Ferhad Paşa". It has been suggested that this is the Ferhad Paşa, who served as grand vizier twice: the first time for eight months in 1591 and the second time for six months in 1595. He was dismissed, strangulated and buried in the tomb he had built for himself in Eyüp.

If we are to accept the contention that the mosque in Çatalca was built for the grand vizier Ferhad Paşa, then it was constructed after 1595. But this is not possible, because Sinan died in 1588, or seven years before the grand vizier Ferhad Paşa.

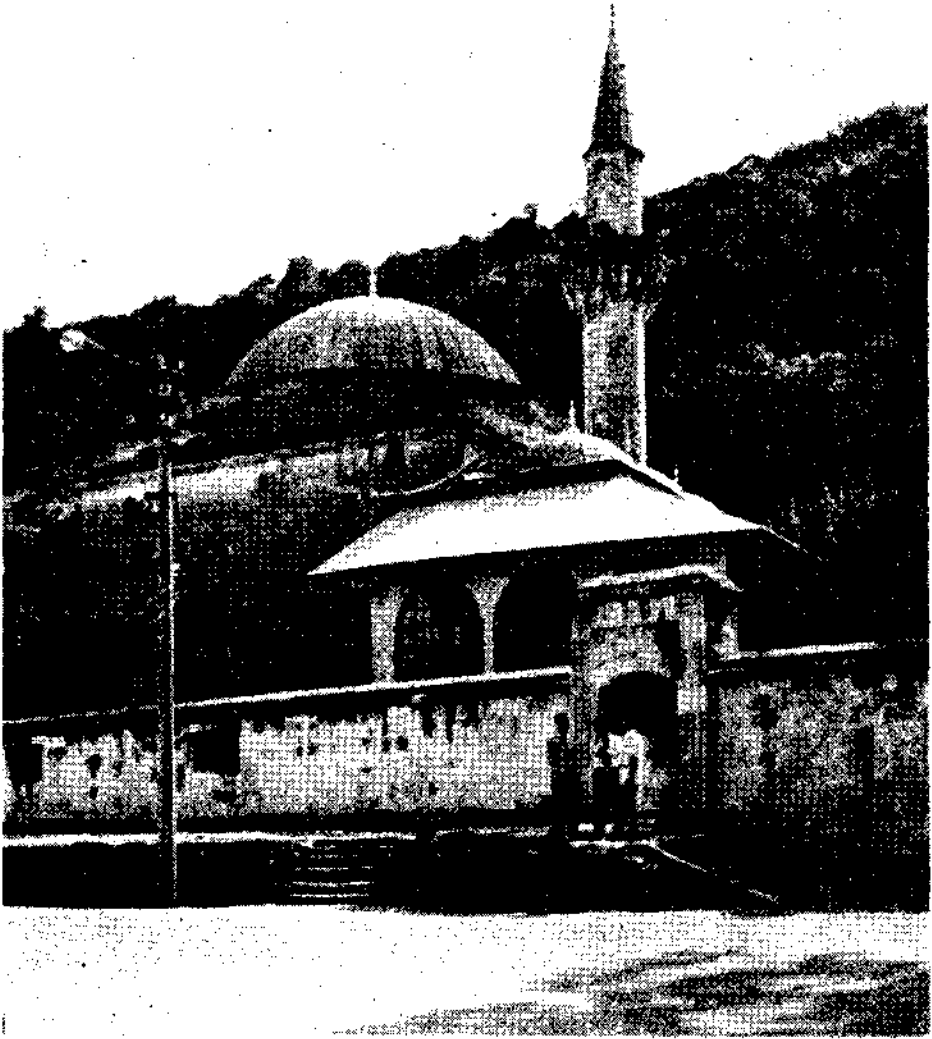
Tuhfet ül-Mî'marin (Works of Architecture), another book on Sinan's works, provides a clue. In this book, the mosque is recorded by the following sentence: "The mosque of Ferhad Paşa the Vizier in Çatalca". Since there is only one vizier Ferhad Paşa who was a contemporary of Sinan's, we must turn to Damad (son-in-law) Ferhad Paşa.

A Hungarian renegade, Ferhad Paşa gained the good graces of Süleyman, by the disciplinary measures he introduced in the Corps of Janissaries. The Sultan showed his appreciation by offering Ferhad Paşa the hand of his grand daughter Huma Hatun in marriage, as well as creating the post of fifth vizier and elevating him to the status of vizier. Ferhad Paşa was appointed fourth vizier in 1561 and was promoted to be third vizier in 1565. He died in 1575 while holding this office.

In view of the fact that Damad Ferhad Paşa died thirteen years before Sinan, that he was a vizier and that he was married into the Royal Family, we conclude that the mosque in Çatalca was built after this Ferhad Paşa's death to commemorate his soul as he must have bequeathed. It must, therefore, have been built between 1575 and 1580.

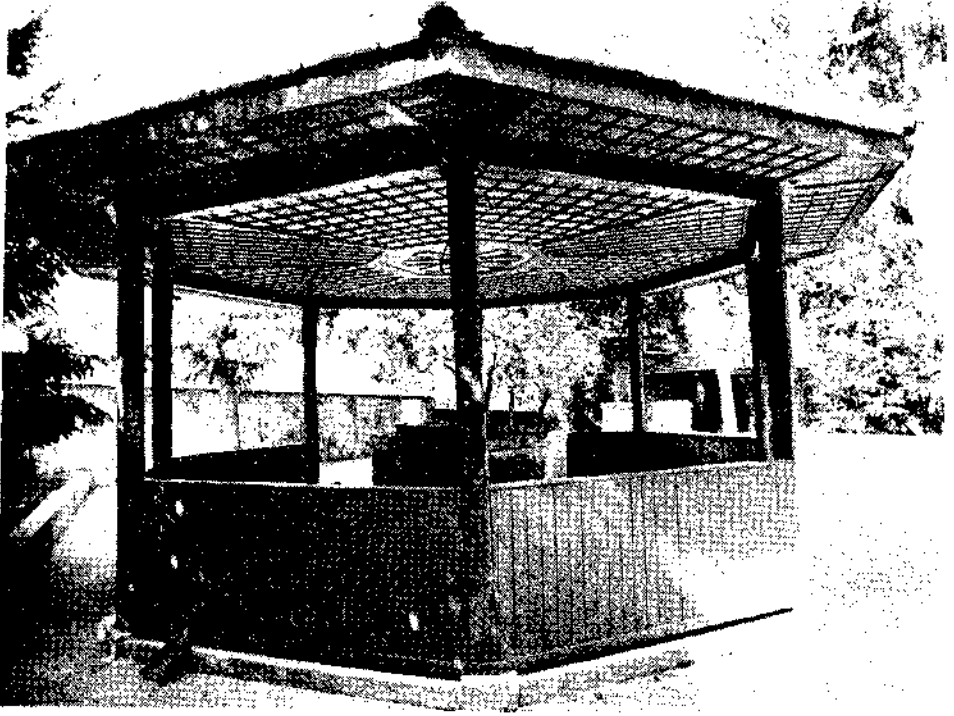
It is possible that this confusion may be due to the inscription plate above the mosque's door. It is dated 1006 (A.H.), or A.D. 1597/8. This date must have led people to relate the mosque with the grand vizier Ferhad Paşa as it is closer to the date of his death than that of Damad Ferhad Paşa. However, close inspection

of this inscription will show that it is the same size and shape of another which is placed inside the arch of the fountain located on the south east corner of the mosque precinct. Furthermore, the text of the two inscriptions are identical (see : illustrations 11 and 12). The inscription on the fountain is obviously a later addition as evidenced by the clumsy cutting of the stone wall to make a socket for the marble plate. The second inscription above the mosque's door is more suspect since it is not even buried into the wall but rests on the frieze inside a crude wooden frame which is fixed to the wall by four large wrought iron nails. In short, we can accept neither inscription as reliable sources for dating the mosque. I am of the opinion that the inscription on the fountain is the original one and it was put on the fountain A.H. 1006, and the other is a copy of the first, cut at a later date to be placed above the mosque's door. In any case, the Çatalca mosque and fountain could not have had original inscriptions since, in Ottoman tradition, buildings constructed in the name of a dead person is never inscribed.

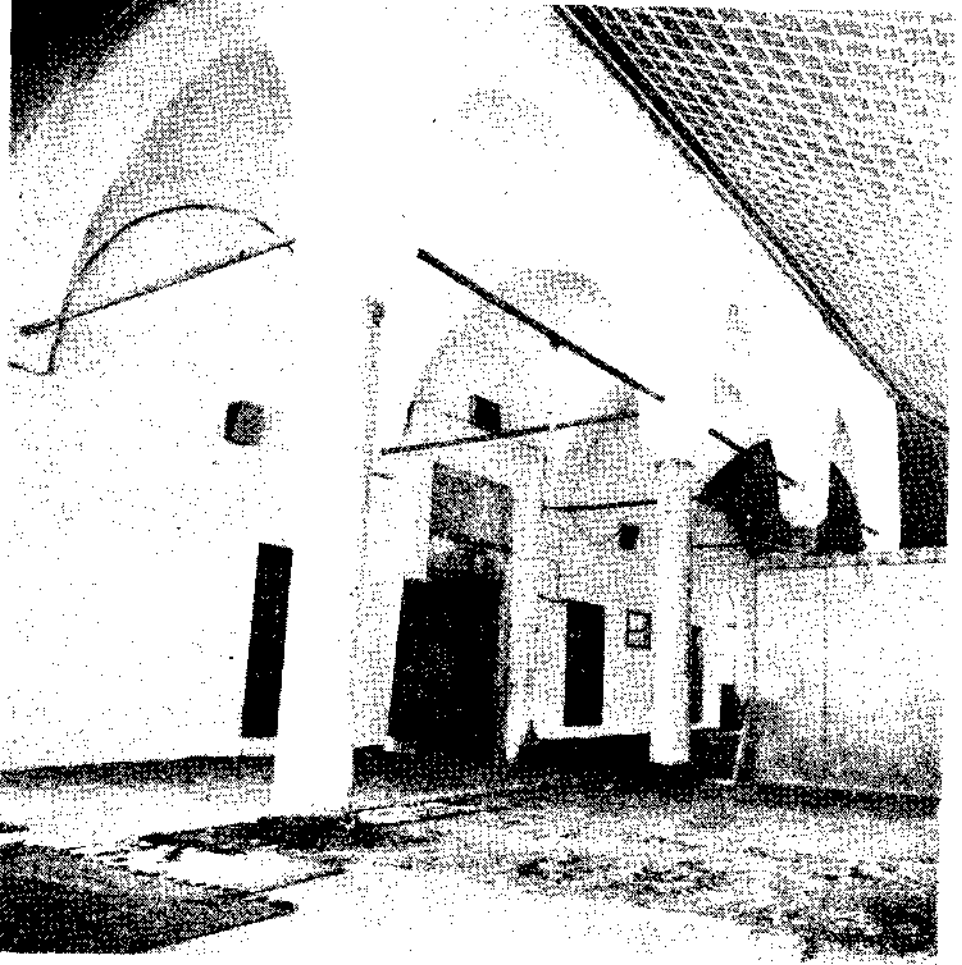

Resim 1 : Caminin genel görünüşü.

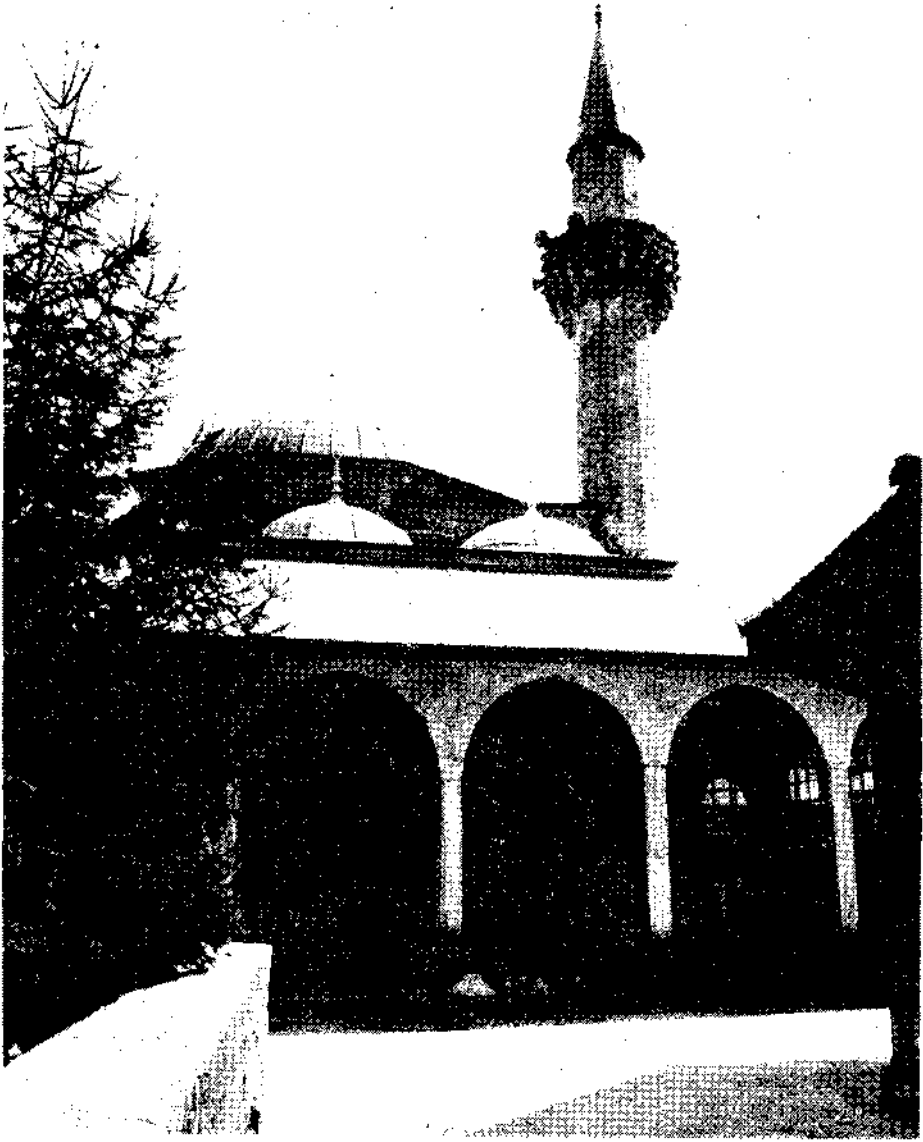

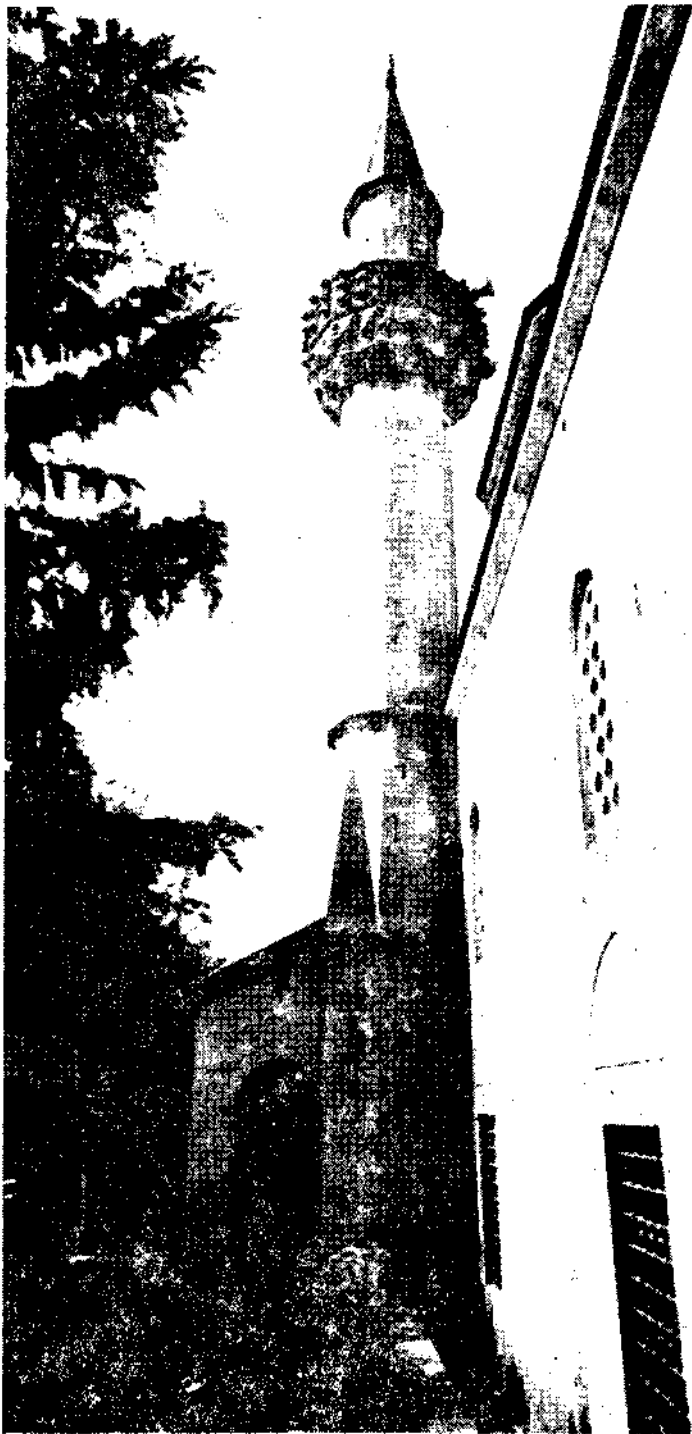
Resim 2 : Şadırvan.

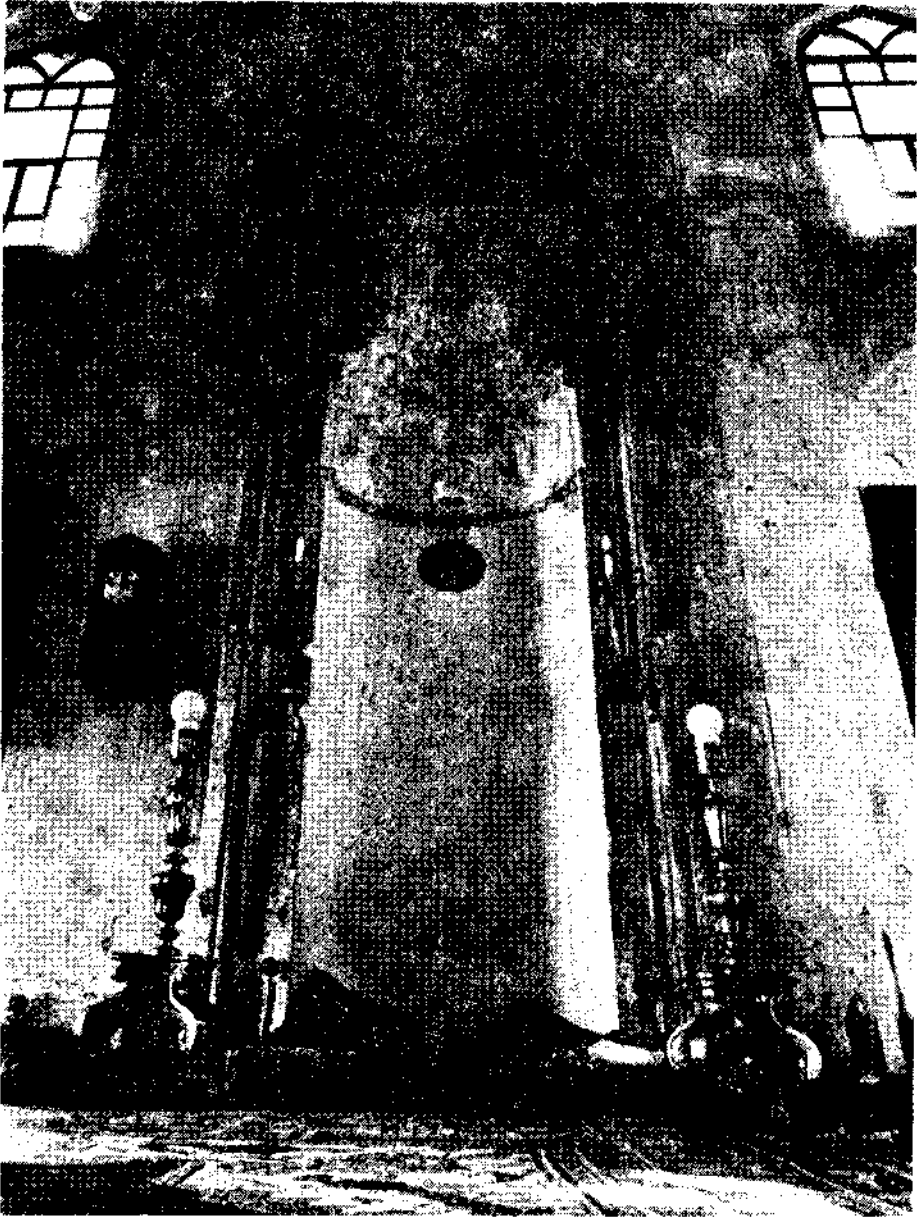
Resim 3: Son cemaat revakının içi.

Resim 4 : Son cemaat revakının cephesi.

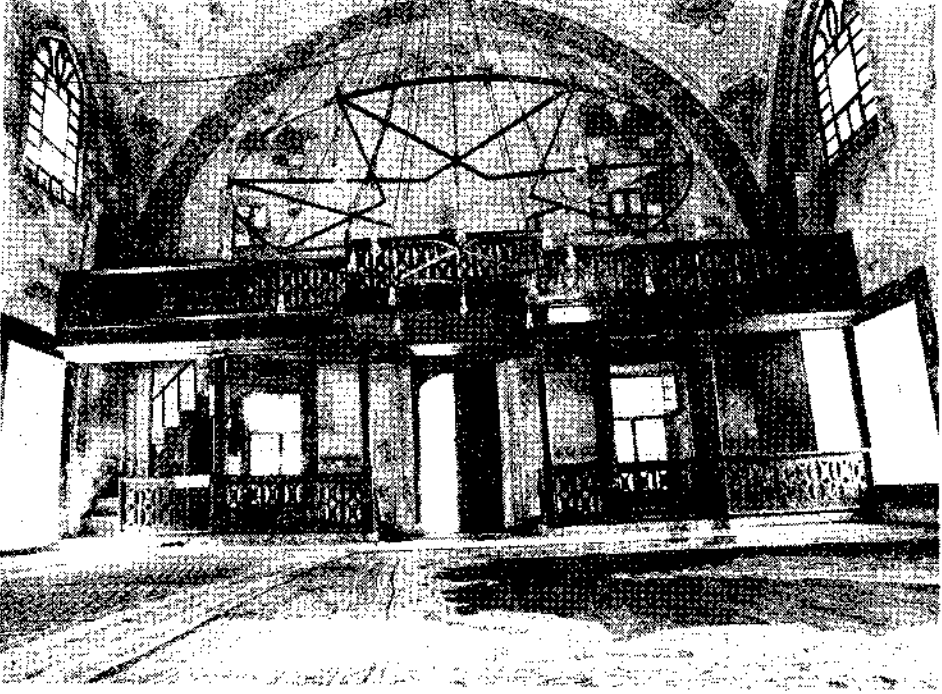
Resim 5 : Minare.

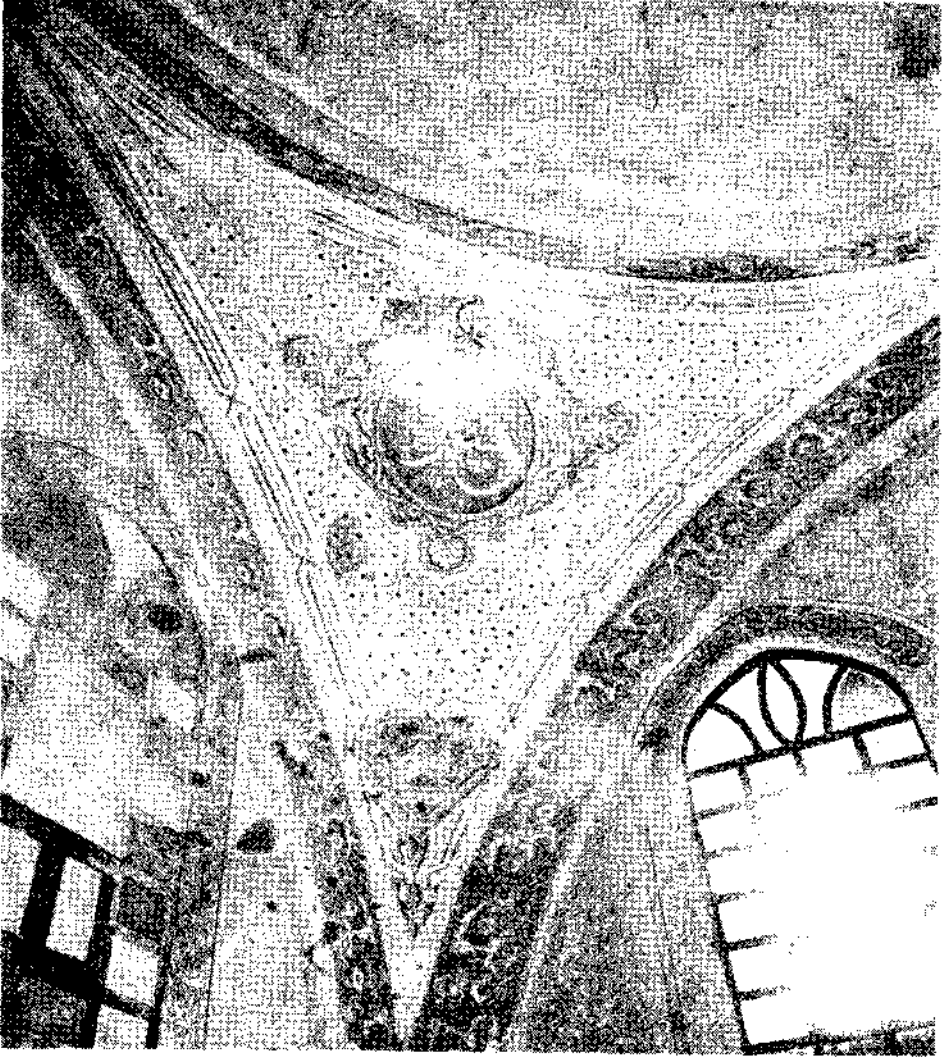
Resim 6 : Mihrab.

Resim 7 : Minber.

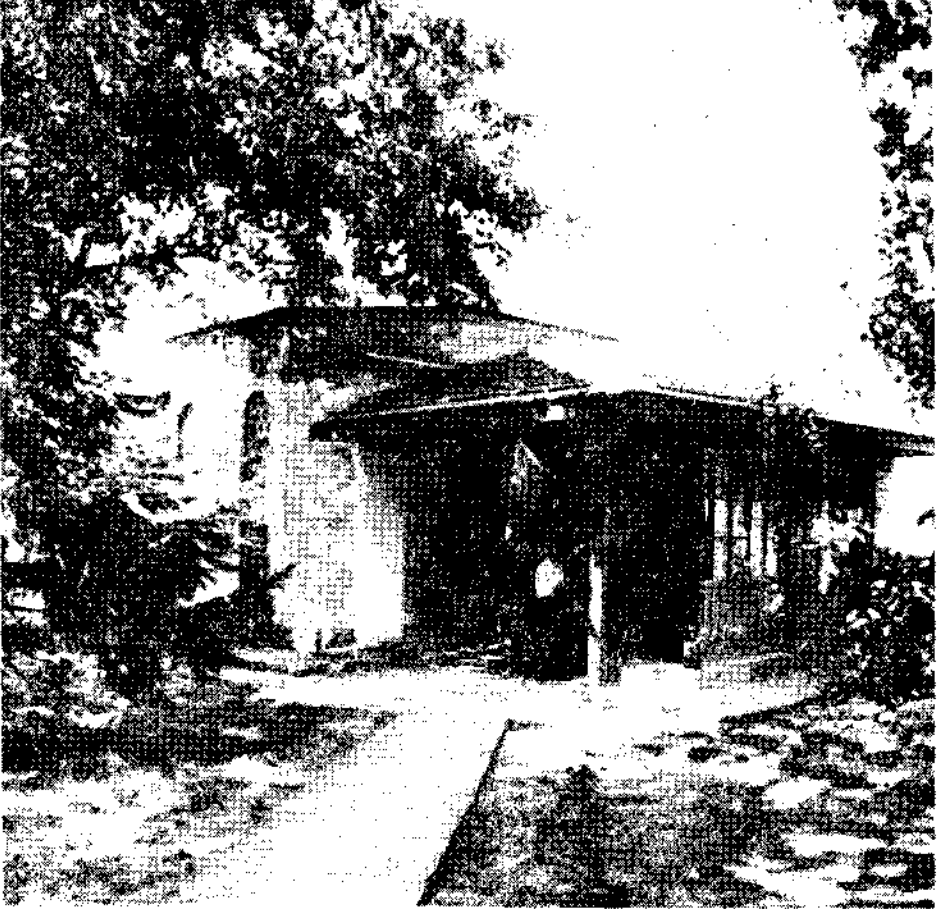

Resim 8 : Mahfil.

Resim 9: Kalem işi nakışlar.

Resim 10 : Mektebin dış görünüşü.

Resim 11 : Çeşmenin üzerindeki kitabe.

Resim 12 : Camii kapısı üzerindeki kitabe.